

Cytowanie

CHICAGO: D. Liszowska, *Ewolucja pozycji ustrojowej Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2023, nr 1, s. 121–133, <https://doi.org/10.15804/ppk.2023.01.09>

APA: Liszowska, D. (2023), *Ewolucja pozycji ustrojowej Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” nr 1, s. 121–133, <https://doi.org/10.15804/ppk.2023.01.09>

Dominika Liszkowska

ORCID ID: 0000-0001-6312-341X

Politechnika Koszalińska

E-mail: dominika.liszkowska@tu.koszalin.pl

Ewolucja pozycji ustrojowej Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji

Słowa kluczowe: Turcja, parlament, system polityczny, Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji

Keywords: Turkey, parliament, political system, Grand National Assembly of Turkey

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie ewolucji pozycji ustrojowej parlamentu Turcji i zmian zachodzących w obrębie trójpodziału władzy od czasów powstawania Republiki Tureckiej (lata 20. XX w.) do 2018 r. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania: jak zmieniał się zakres kompetencji i pozycja Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji? Jaki zakres kompetencji posiada turecki parlament po ostatniej reformie Ustawy Zasadniczej z 1982 r.? Sformułowana w niniejszym artykule hipoteza badawcza opiera się na założeniu, że w przypadku Turcji mamy do czynienia z procesem stopniowej deparlamentaryzacji i zastąpienia supremacji parlamentu w strukturze organów trójpodziału władzy, silną monokratyczną władzą wykonawczą. Zmiany zachodzące w obrębie systemu rządów, scharakteryzowane w kolejnych ustawach zasadniczych i ich

nowelizacjach, określić można jako stopniowe osłabianie władzy ustawodawczej i zmniejszanie jej kompetencji oraz uprawnień w strukturze organów władzy.

Abstract

Evolution of Grand National Assembly of Turkey' Role in State System

The aim of article is to show the evolution of parliament's role in Turkey and the changes taking place within the tripartite division of power from the time of the establishment of the Republic of Turkey (1920's) to 2018. The article attempts to answer the following questions: how have the scope of competences and the position of the Turkish parliament changed? What are the competences of the parliament following the last reform of the Basic Law (1982)? The research hypothesis assumes that in the case of Turkey, we are dealing with a process of gradual deparliamentarization and replacement of parliament's supremacy in the tripartite division of powers with a strong monocratic executive power. The changes taking place, characterized in successive basic laws and their amendments, can be described as a gradual weakening of the legislative power and the reduction of its powers in the structure of governmental bodies.

✱

I. Wprowadzenie

Parlament to instytucja polityczna mająca szczególnie doniosłe znaczenie w reżimie politycznym¹, bowiem to właśnie z legislatywą utożsamiana jest demokratyczna wizja państwa. Choć obecność parlamentu wśród instytucji składających się na system polityczny nie stanowi kryterium, które pozwoli odróżnić demokrację od autorytaryzmu, to jego brak uniemożliwia uznanie danego systemu za demokratyczny². Kolegialne instytucje, którymi są parlamenty stanowią najbardziej wiarygodną formułę sprawowania władzy, gdyż wyróżnia je nadany przez suwerena przedstawicielski charakter. Niezależnie jednak od tego czy pochodzą z wyborów bezpośrednich czy pośrednich, po-

¹ R. Klepka, *Zasadność funkcjonowania parlamentu dwuizbowego w demokratycznym państwie unitarnym – przypadek Polski* [w:] *Dylematy współczesnej demokracji*, red. S. Wróbel, Toruń 2011, s. 431.

² A. Antoszewski, *Władza ustawodawcza* [w:] *Systemy polityczne współczesnej Europy*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Warszawa 2007, s. 222.

woływane są we wszystkich typach reżimów i w większości państw. Parlamente różnią się od siebie pod wieloma względami, jednak wszędzie symbolizują ideę „ludowładztwa” rozumianego jako przeciwieństwo władzy absolutnej (lub przynajmniej jako swoista fasada tej władzy)³. Poza przedstawicielskim charakterem pełnią różne funkcje. Do ich zadań należą: uchwalanie prawa, nakładanie podatków oraz kontrola władzy wykonawczej. Przyczyniają się też do powstawania gabinetów i udzielają im głosu zaufania.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie ewolucji pozycji ustrojowej parlamentu w Turcji i zmian zachodzących w obrębie systemu rządów (w świetle materii konstytucyjnej). W artykule podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytanie: jak przekształcały się pozycja i rola parlamentu Turcji, po wejściu w życie kolejnych konstytucji i po ich nowelizacjach? Sformułowana w niniejszym artykule hipoteza badawcza opiera się na założeniu, że w przypadku Turcji mamy do czynienia z procesem stopniowej deparlamentaryzacji i zastąpieniem supremacji parlamentu w strukturze organów trójpodziału władzy, silną monokratyczną egzekutywą. Zmiany zachodzące w obrębie systemu rządów, scharakteryzowane w kolejnych tureckich ustawach zasadniczych i ich nowelizacjach, określić można jako stopniowe osłabianie władzy ustawodawczej i zmniejszanie jej kompetencji oraz uprawnień w strukturze organów władzy.

II. Korzenie i ewolucja parlamentaryzmu w Turcji

Turcja posiada najdłuższą tradycję parlamentaryzmu spośród państw Bliskiego Wschodu⁴. Próby implementowania jego elementów związane są z ogłoszeniem pierwszej w historii Imperium Osmańskiego ustawy zasadniczej⁵ (*Kânûn-ı Esâsî*) z 1876 r. Postanowienia tego aktu wprowadziły utworzoną na podstawach ustroju monarchii konstytucyjnej – monarchę ograniczoną (z elementami absolutyzmu), która dała podłoże dla rozwoju instytucji parlamentarnych⁶.

³ M. Kabasakal, *Deparliamentarization in Turkey: A Major Decline in the Scrutiny Function*, „International Journal of Political Science & Urban Studies” 2019, vol. 7, nr 1, s. 172–173.

⁴ A. Adamczyk, *Status prawny parlamentu tureckiego w świetle pierwszych aktów konstytucyjnych Turcji*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5, s. 153.

⁵ A. Szymański, *Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji*, Warszawa 2005, s. 5.

⁶ G. Kryszewski, *System rządów zgromadzenia w konstytucji Turcji z 1921 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, vol. XVIII, nr 1, s. 75.

Powołano pierwszy dwuizbowy parlament – Zgromadzenie Ogólne (*Meclis-i Umumî*), który składał się z Izby Reprezentantów (*Heyet-i Mebusan*), liczącej 115 deputowanych, wybieranych na 4-letnią kadencję przez mężczyzn oraz Senatu (*Heyet-i Ayan*), liczącego 26 członków (ich liczba nie mogła przekroczyć 1/3 liczby deputowanych), dożywotnio mianowanych przez sułtana, spośród wojskowych i czołowych zasłużonych urzędników państwowych. Zadaniem zgromadzenia było m.in. uchwalanie ustaw (w tym budżetowej), jednak do ich wejścia w życie konieczna była zgoda głowy państwa. Parlament nie miał żadnych uprawnień w zakresie kontroli gabinetu, a w gestii monarchy pozostawało mianowanie Wielkiego Wezyra (premiera) oraz ministrów. Również sułtan decydował o zwoływaniu i rozwiązaniu parlamentu i za jego zgodą deputowani (podobnie jak rząd) mieli prawo do korzystania z inicjatywy ustawodawczej.

W wyniku nowelizacji konstytucji, które miały miejsce w 1909 r., 1912 r., 1914 r. i 1916 r. model jedności władzy państwowej został zreformowany⁷. Pierwsza zmiana doprowadziła do ukształtowania się namiastek systemu parlamentarnego, a Imperium Osmańskie stało się monarchią, która posiadała cechy rządów parlamentarno-gabinetowych, wzorowanych na regulacjach państw Europy Zachodniej. Władza sułtana została znacznie ograniczona, na rzecz wzmocnienia ustrojowej pozycji parlamentu. Jednak w dalszym ciągu podstawą ustroju politycznego była zasada suwerenności monarchy. Obie izby decydowały jednak same o zwoływaniu posiedzeń, a ich rozwiązanie przez sułtana wymagało zgody Senatu. Gabinet musiał ubiegać się o zaufanie parlamentu i był przed nim odpowiedzialny.

III. Pozycja parlamentu w prowizorium konstytucyjnym z 20 stycznia 1921 r.

Od czasu ustawy konstytucyjnej z 1921 r. wszystkie najważniejsze uprawnienia w systemie uzyskał parlament⁸. Zgodnie z postanowieniami tego aktu

⁷ A. Szymański, *Wielkie Zgromadzenie...*, s. 6.

⁸ S. Yokuş, *Elections and the Presidential System in Turkey. Is a return to democratisation possible in this new period?*, <https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2018/09/4-April2019-SevtapYoku%C5%9FAugustAssessment2018-Proof2-WEB.pdf> (28.03.2022), s. 9.

„pełnia władzy legislacyjnej i wykonawczej manifestuje się i skupia” w wybieranym na dwa lata Wielkim Zgromadzeniu Narodowym Turcji (*Türkiye Büyük Millet Meclisi*, dalej: TBMM), będącym „wyłącznym i prawowitym reprezentantem narodu”. Koncentracja władzy, wyrażona została przez przyjęcie domniemania kompetencji legislatywy¹⁰.

Parlament stanowił władzę ustawodawczą i jednocześnie sprawował egzekutywę za pośrednictwem „rządu”, tworzonego przez komisję ministrów. Przewodniczący zgromadzenia był zarazem prezydentem i „naturalnym przewodniczącym” komisji. Jednak we wszystkich sprawach on i ministrowie podlegali wytycznym parlamentu. Zgromadzenie jako legislatura mogło uchylać i anulować wszelkie przepisy, zawierać traktaty i wprowadzać wojnę. Z kolei jego zadaniami jako organu wykonawczego było zarządzanie departamentami na jakie dzielił się rząd. Do pewnego stopnia także judykatura znajdowała się w gestii parlamentu (zasada jedności władzy państwowej¹¹).

Nowe uregulowania stworzyły system rządów zgromadzenia we wzorcowej jego postaci, która znana jest z koncepcji Jana Jakuba Rousseau. W art. 1 ustanowiono bezwarunkową zasadę suwerenności narodu, a „system rządów [oparto] na samostanowieniu i rządzeniu przez ludzi”¹². Znamiennym jest fakt, że w 1921 r. w Turcji, po raz pierwszy w dziejach państw muzułmańskich, wprowadzono do prawa konstytucyjnego podstawową zasadę ustroju demokratycznego i odrzucono ustrój monarchii teokratycznej¹³.

IV. Parlament w Konstytucji z 20 kwietnia 1924 r.

Po ogłoszeniu Republiki w 1923 r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło nową konstytucję (1924 r.). Jej przepisy potwierdziły pozycję unikameralnego parlamentu, który uznano za „jedynego reprezentanta narodu” (art. 4). W porównaniu z dokumentem z 1921 r. zmianie uległy uregulowania dotyczące

⁹ S.J. Shaw, E. Kural Shaw, *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej 1808–1975*, Warszawa 2012, s. 530.

¹⁰ A. Adamczyk, *Status prawny...*, s. 158.

¹¹ A. Adamczyk, *Rola parlamentu w budowie nowego państwa tureckiego: I Wielkie Zgromadzenie Narodowe (1920–1923)*, „Przegląd Sejmowy” 2019, nr 1, s. 15.

¹² G. Kryszewski, *op.cit.*, s. 79.

¹³ A. Adamczyk, *Status prawny...*, s. 157.

podziału władz. Legislatywa skupiona została wyłącznie w zgromadzeniu. Natomiast egzekutywa, choć też do niego należała (art. 7¹⁴), delegowana była prezydentowi (wybieranemu spośród członków parlamentu na okres kadencji) oraz rządowi (Komitet Delegatów Wykonawczych, który musiał uzyskać wotum zaufania parlamentu i mógł zostać przez niego odwołany). Niezależne sądy zostały z kolei powołane do sprawowania władzy sądowniczej w imieniu zgromadzenia (art. 8).

Ukształtowany został zarys trójpodziału władzy, przy czym pozycja parlamentu świadczyła o jego absolutnej supremacji nad pozostałymi organami¹⁵. Ponadto podkreślono suwerenność zgromadzenia, za sprawą niemożności odwołania go przez rząd i prezydenta, a jego silną pozycję uwidoczniły m.in. uprawnienia w zakresie wykładni uchwalanych ustaw, a także konieczność stwierdzenia zgodności z prawem rozporządzeń gabinetu¹⁶. TBMM skupiał w sobie ustawodawcze i wykonawcze funkcje państwa. Do jego wyłącznych kompetencji należały np. wykonywanie przepisów prawa szariatu; tworzenie, wykładnia i uchylanie prawa; zawieranie traktatów pokojowych z innymi państwami; wypowiedanie wojny; zarządzanie wykonania prawomocnych wyroków skazujących na karę śmierci¹⁷.

Konstytucja z 1924 r. zachowała zasadę jedności władzy państwowej, ale nie był to już czysty model rządów zgromadzenia, funkcjonujący w latach 1920–1923. Przyjęte rozwiązania odnoszące się do egzekutywy były bowiem typowe dla modelu parlamentarnego¹⁸, przez co funkcjonujący po 1924 r. system należy określić jako pośredni między systemem rządów zgromadzenia a systemem parlamentarno-gabinetowym¹⁹.

W praktyce politycznej prestiż Mustafy Kemala Atatürka, jako twórcy państwa, doprowadził do sytuacji, w której to właśnie prezydent (stojący na czele organizacji partyjnej mającej większość w parlamencie) stawał się organem odgrywającym wiodącą rolę w systemie i dysponował znacz-

¹⁴ E. Mead Earle, *The New Constitution of Turkey*, <https://www.jstor.org/stable/pdf/2142408.pdf> (29.04. 2022), s. 89.

¹⁵ M. Kabasakal, *Deparliamentarization in Turkey...*, s. 176.

¹⁶ A. Szymański, *Wielkie Zgromadzenie...*, s. 8.

¹⁷ E. Mead Earle, *op.cit.*, s. 89 (art. 26).

¹⁸ K. Bieniek, *Ewolucja pozycji ustrojowej władzy wykonawczej w Republice Turcji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, nr 20 (B), s. 399.

¹⁹ A. Adamczyk, *Status prawny...*, s. 169.

nie większą władzą niż określały to przepisy konstytucji. Ten stan rzeczy implikował „nieformalną przewagę egzekutywy, która stała się immanentną cechą tureckiego systemu politycznego w okresie samodzielnych rządów kemalistów²⁰”.

V. Nowa Konstytucja z 1961 r. i dwuizbowy parlament

Ważnym okresem dla tureckiego parlamentaryzmu były lata 60. XX w. Konstytucja z 1961 r. stanowiła przejaw woli elit wojskowych w kształtowaniu systemu politycznego, a nowym punktem wyjścia w historii państwa stał się system parlamentarny oparty na umiarkowanym podziale władzy. W wyniku zmian nastąpił podział funkcji wykonawczej oraz ustawodawczej, które przekazane zostały odrębnym organom. Pomimo formalnego rozdzielania funkcje te nie były sobie równe, gdyż silna tradycja przewagi parlamentu w strukturze organów państwowych nie została porzucona²¹.

Nową cechą systemu było rozwiązanie, w ramach którego egzekutywa (prezydent i rada ministrów) nie pochodziła już z parlamentu, a z samej konstytucji. Ponadto w systemie pojawiły się liczne instytucje autonomiczne i kontrolne m.in. Senat i Trybunał Konstytucyjny, które stanowiły przejaw zasady *checks and balances*.

Na mocy przepisów konstytucji zmieniono strukturę TBMM na bikameralną. Parlament tworzyły dwie izby: Zgromadzenie Narodowe (*Millet Meclisi*) oraz Senat (*Cumhuriyet Senatosu*). Niższa izba liczyła 450 deputowanych wybieranych w wyborach bezpośrednich na czteroletnią kadencję (art. 67). Z kolei w Senacie zasiadało 150 senatorów wybranych przez obywateli na okres sześciu lat oraz 15 członków mianowanych przez prezydenta. Spośród senatorów 1/3 składu wymieniania była co dwa lata (art. 73). W izbie tej zasiadali także posiadający status senatorów *ex lege* członkowie Komitetu Jedności Narodowej (38 oficerów junty wojskowej) oraz z czasem mający uzyskać status dożywotnich senatorów byli prezydenci państwa. Przepisy dotyczące biernego prawa wyborczego odzwierciedliły próbę uczynienia z izby wyższej doj-

²⁰ K. Bieniek, *Ewolucja pozycji...*, s. 399.

²¹ A. Adamczyk, *Znaczenie konstytucji ...*, s. 47.

rzałego ciała deliberującego. Senatorem mogła zostać bowiem osoba²², która ukończyła 40 lat i posiadała wykształcenie wyższe.

Projekty legislacyjne po przegłosowaniu przez Zgromadzenie Narodowe przekazywano do Senatu. W momencie, gdy zostały przez tę izbę zatwierdzone lub w terminie przewidzianym w konstytucji nie podjęto uchwały w ich sprawie, przyjmowane były w brzmieniu, które ustaliło Zgromadzenie. W sytuacji, gdy projekt został w Senacie odrzucony w całości większością 2/3, mógł stać się obowiązującym prawem tylko w momencie, gdy 2/3 deputowanych opowiedziało się za jego przyjęciem²³. Choć ostateczny głos w kwestii uchwalania ustaw miała izba niższa, to bez wątpienia Senat za pośrednictwem możliwości spowolnienia procesu legislacyjnego był również jego wpływowym aktorem²⁴. Inicjatywę ustawodawczą posiadali członkowie parlamentu oraz rząd (art. 91). W dyspozycji parlamentu pozostawał szereg instrumentów umożliwiających kontrolę nad Radą Ministrów: zapytania, debata ogólna, a także dwa rodzaje procedur śledczych. Prawo interpelacji przysługiwało tylko deputowanym, a wniosek o wotum nieufności mógł być zgłaszany i poddany pod głosowanie wyłącznie w Zgromadzeniu. Przewaga tej izby była widoczna również w przypadku wniosku premiera o wotum zaufania.

Pod naciskiem wojskowych w latach 1971–1973 wprowadzono szereg poprawek do Konstytucji z 1961 r. Jeden z obszarów zmian dotyczył wzmocnienia egzekutywy²⁵. Gabinet zyskał „poszerzone uprawnienia awaryjne²⁶” poprzez możliwość wydawania dekretów z mocą ustawy (*Kanun Hükümünde Kararname*, dalej: KHK). Miał też kompetencje wyłączne w zakresie prawa podatkowego²⁷.

²² Inter-Parliamentary Union, „Turkey”, http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/TURKEY_1973_E.PDF (25.04.2022).

²³ S.J. Shaw, E. Kural Shaw, *op.cit.*, s. 631.

²⁴ A. Adamczyk, *Znaczenie konstytucji...*, s. 51.

²⁵ K. Bieniek, *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950–2011*, Warszawa 2013, s. 139–140.

²⁶ Z. Yilmaz, *The genesis of the ‘Exceptional’ Republic the permanency of the political crisis and the constitution of legal emergency power in Turkey*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2019, s. 15.

²⁷ M. Salep, *Amendments on 1961 Constitution from Political and Legal Point of (1969–1974)*, „Turkish Studies Historical Analysis” 2019, vol. 14, nr 2, s. 330.

VI. Parlament Turcji po 1982 r.

Początkowo Konstytucja z 1982 r. zapewniła jednoizbowemu parlamentowi silną pozycję ustrojową, która przesądzała o uznawaniu tureckiego systemu rządów za parlamentarno-gabinetowy. W preambule zdefiniowana została rola zasady trójpodziału władzy „która nie ustanawia hierarchii organów państwa, a odnosi się jedynie do wykonywania uprawnień i obowiązków, opartych na współdziałaniu i rozdziale funkcji [...]”. Zgodnie z art. 7 parlament sprawuje władzę ustawodawczą w imieniu Narodu Tureckiego i nie może być ona delegowana na inne organy. TBMM uzyskał rozległe kompetencje stanowiące o jego silnej roli (art. 87), m.in. uchwalanie, zmiana i uchylenie ustaw, kontrola rządu oraz ministrów, upoważnienie rządu do wydawania rozporządzeń z mocą ustawy, zmiana konstytucji czy podjęcie decyzji o wykonaniu kary śmierci (do maja 2004 r.). Parlament liczył początkowo 400 deputowanych. Po nowelizacji z 1987 r. liczba ta wzrosła do 450, a następnie w 1995 r. do 550. Z kolei wskutek zmiany z 21 stycznia 2017 r. liczbę posłów zwiększono do 600. Obniżono też wiek osób ubiegających się o mandat posła z 25 do 18 lat²⁸.

Zgodnie z pierwotnymi przepisami Konstytucji, Prezydent Republiki wybierany był przez zgromadzenie z grona parlamentarzystów i obywateli posiadających bierne prawo wyborcze. Wybrany kandydat mógł sprawować urząd tylko przez jedną kadencję. Ponadto wymagana była jego neutralność, co oznacza, że poza rezygnacją z mandatu poselskiego (jeśli sprawował funkcję posła), musiał zerwać powiązania z własną partią. Tym samym w systemie tureckim próbowano zachować symboliczną separację między rządem, który ma charakter partyjno-polityczny, a stałymi instytucjami państwa, z założenia neutralnymi politycznie i uniwersalnymi²⁹. W wyniku nowelizacji ordynacji wyborczej z 2007 r. wybór głowy państwa od 2014 r. następuje już nie przez zgromadzenie, ale bezpośrednio przez obywateli³⁰. Ponadto skrócona została jego kadencja z 7 do 5 lat (z możliwością reelekcji).

²⁸ D. Ali Arslan, *The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites*, „HAOL – Historia Actual Online” 2006, nr 6, s. 137.

²⁹ E. Bulmer, *Non-Executive Presidents in Parliamentary Democracies*, Sztokholm 2017, s. 8.

³⁰ A. Szymański, *Zmiana prawa wyborczego na urząd prezydenta w Turcji – postęp w procesie demokracji?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20/A, s. 82.

W 2017 r. na mocy ustawy nr 6671 z 21 stycznia parlament turecki utracił kilka istotnych kompetencji, m.in. nie odgrywa już roli w potwierdzaniu nominacji prezydenckich i nie może uchwalić wotum zaufania dla rządu³¹. Parlamentarzyści nie mogą też składać wniosków o wotum nieufności wobec gabinetu i nie mają prawa zadawania pytań szefowi gabinetu (prezydentowi). W ich kompetencjach brakuje też prawa do zadawania ustnych pytań każdemu ministrowi (urzędnikowi) i jedyną prerogatywą jest obecnie kierowanie pisemnych zapytań do ministrów i wiceprezydentów. Chociaż zarówno prezydent, jak i parlament mają możliwość podjęcia decyzji o przedterminowych wyborach, to głowa państwa może tego dokonać w łatwiejszy sposób (w przypadku parlamentu takie rozwiązanie wymaga uzyskania 2/3 głosów wszystkich posłów). Zgromadzenie nie ma też uprawnień w zakresie impeachmentu głowy państwa, a decyzja ostateczna w tej kwestii należy do Sądu Konstytucyjnego. Ponadto utrudnione stało się odrzucenie weta prezydenta.

VII. Zmiana systemu rządów na prezydencki

Po trzecim zwycięstwie wyborczym Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (dalej: AKP) w 2011 r. szczególnie często w debacie rządowej zaczęła pojawiać się propozycja zmiany systemu rządów na prezydencki³². Zaznaczyć należy, że podobne inicjatywy pojawiały się w Turcji już wcześniej m.in. w latach prezydentury Turguta Özala (1989–1993) czy Süleymana Demirela (1993–2000). Rządzący argumentowali propozycję zmiany m.in. tym, że silna egzekutywa stanowi czynnik niezbędny do szybkiego podejmowania decyzji w procesie demokratycznego rozwoju państwa, a system prezydencki bliższy jest tureckiej kulturze politycznej, bowiem już w pierwszych latach Republiki (kiedy na czele partii politycznej stał prezydent państwa) występowała w praktyce politycznej pewna jego forma.

³¹ A. Makovsky, *Turkey's Parliament An Unlikely but Possible Counterweight to New Presidency*, s. 3–4, <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2017/03/22/428908/erdogans-proposal-empowered-presidency/> (25.04.2022).

³² Ç. Çolak, B. Şener, M. Bilgili, *Comperative Analysis of the Turkish Presidential System with Government Systems Including Separation of Powers*, „Kastamonu Üniversitesi Journal of faculty of Economics and Administrative Sciences” 2017, vol. 18, nr 1, s. 119.

Kiedy w 2014 r. lider rządzącej AKP Recep Tayyip Erdoğan został pierwszym, wybranym w bezpośrednich wyborach prezydentem, dawał jasno do zrozumienia, że nie będzie sprawował funkcji wyłącznie symbolicznej i ceremonialnej³³. Zaznaczał, że jego prezydentura będzie aktywna, a swoje konstytucyjne uprawnienia wykorzysta w sposób maksymalny. Zdaniem Mehmeta Kabasakala wybór przywódcy partii rządzącej na urząd prezydenta w pierwszych wyborach bezpośrednich zaowocował *de facto* systemem prezydenckim, który funkcjonował poza granicami ram konstytucyjnych³⁴. Inni autorzy określają ten system półprezydenckim/mieszanym, podobnym do francuskiego (jednak w przypadku Turcji premier posiadał dużo większe uprawnienia wykonawcze³⁵).

W 2017 r. zmiana systemu rządów została oficjalnie zalegalizowana. Wprowadzono system prezydencki, który co do zasady ograniczył rolę parlamentu oraz sądownictwa i wyposażył monokratyczną egzekutywę w nadzwyczajne uprawnienia. Główną zmianą w obrębie struktury systemu była likwidacja funkcji premiera, a prezydent uzyskał możliwość stania na czele partii rządzącej. Głowa państwa zyskała też nowe uprawnienia³⁶, w tym prawo do wydawania dekretów, proponowanie budżetu państwa, powoływanie ministrów gabinetu oraz wysokiego szczebla urzędników bez konieczności uzyskania wotum zaufania ze strony parlamentu.

VIII. Podsumowanie

Turcja to przykład państwa, w którym parlament przez wiele lat (w świetle materii konstytucyjnej) pełnił dominującą rolę w strukturze organów władzy. Od czasu kształtowania Republiki i jej powstania w 1923 r. pozycja ustro-

³³ E. Özbudun, *The 2014 Presidential Elections in Turkey: A Post-election Analysis*, s. 3, http://www.iai.it/sites/default/files/gte_pb_18.pdf (3.10.2022).

³⁴ M. Kabasakal, *Measuring the Decline of Parliaments: New Indicators and Turkey as an Illustrative Case*, „Ankara Üniversitesi SBF Dergisi” 2018, vol. 73, nr 1, s. 271.

³⁵ S. Karagöz, *It's either presidential or semi-presidential system for Turkey*, https://www.dailysabah.com/columns/serdar_karagoz/2014/08/19/its-either-presidential-or-semipresidential-system-for-turkey (25.04.2022).

³⁶ G. Baghdady, *Turkey's Electoral Authoritarianism*, <http://www.sirjournal.org/research/2020/12/28/turkeys-electoral-authoritarianism> (25.04.2022).

jowa Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji przeszła szereg istotnych zmian. Na mocy przepisów ustawy konstytucyjnej z 1921 r., parlament uzyskał wszystkie najważniejsze uprawnienia i w nim skupiona została zarówno legislatywa, jak i egzekutywa. Jego silna pozycja ustrojowa została następnie potwierdzona w Konstytucji z 1924 r., jednak ustanowiony wcześniej system, oparty na modelu rządów zgromadzenia, uzupełniony został o rozwiązania charakterystyczne dla systemu parlamentarno-gabinetowego. Również przyjęte w kolejnych ustawach zasadniczych (1961 r. i 1982 r.) rozwiązania były typowe dla systemu parlamentarnego, m.in. dualistyczna egzekutywa czy odpowiedzialność polityczna gabinetu przed parlamentem. Ostatecznie formalna supremacja zgromadzenia zastąpiona została przez ukonstytuowanie silnej monokratycznej egzekutywy. Po wyborach w 2018 r. system parlamentarno-gabinetowy ostatecznie zastąpiony został systemem prezydencki (systemem prezydencji wykonawczej) z silną pozycją i rolą egzekutywy. Prowadzący do spadku roli i znaczenia legislatywy proces można określić jako deparlamentaryzację tureckiego systemu. Proces ten szczególnie szybko i głęboko zaczął postępować od czasów wejścia w życie Konstytucji z 1982 r. i na skutek zmian wprowadzanych w okresie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (od 2002 r.).

W październiku 2021 r., w trakcie obrad rozpoczynających kolejny rok legislacyjny Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji prezydent Erdoğan wygłosił przemówienie inauguracyjne, w którym wyraził nadzieję, iż nowa propozycja konstytucji, którą AKP ma przedstawić w kolejnym roku zostanie przyjęta w parlamencie i zatwierdzona do 2023 r., czyli w rocznicę stulecia powołania Republiki. Przedstawiciele partii rządzącej wielokrotnie odrzucali możliwość powrotu do systemu parlamentarnego, jednak za takim rozwiązaniem opowiadają się w dalszym ciągu reprezentanci partii opozycyjnych, którzy w trakcie licznych spotkań wspólnie prowadzą prace nad powrotem do systemu parlamentarnego.

Literatura

Adamczyk A., *Rola parlamentu w budowie nowego państwa tureckiego: I Wielkie Zgromadzenie Narodowe (1920–1923)*, „Przegląd Sejmowy” 2019, nr 1.

- Adamczyk A., *Status prawny parlamentu tureckiego w świetle pierwszych aktów konstytucyjnych Turcji*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 5.
- Adamczyk A., *Znaczenie konstytucji tureckiej z 1961 roku dla rozwoju idei państwa prawnego w Turcji*, „Zeszyty prawnicze UKSW” 2011, vol. 11, nr 3.
- Antoszewski A., *Władza ustawodawcza* [w:] *Systemy polityczne współczesnej Europy*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Warszawa 2007.
- Arslan D.A., *The Evaluation of Parliamentary Democracy in Turkey and Turkish Political Elites*, „HAOL – Historia Actual Online” 2006, nr 6.
- Bieniek K., *Ewolucja pozycji ustrojowej władzy wykonawczej w Republice Turcji*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, nr 20 (B).
- Bieniek K., *System partyjny Republiki Turcji w latach 1950–2011*, Warszawa 2013.
- Bulmer E., *Non-Executive Presidents in Parliamentary Democracies*, Sztokholm 2017.
- Kabasakal M., *Deparliamentarization in Turkey: A Major Decline in the Scrutiny Function*, „International Journal of Political Science & Urban Studies” 2019, vol. 7, nr 1.
- Kabasakal M., *Measuring the Decline of Parliaments: New Indicators and Turkey as an Illustrative Case*, „Ankara Üniversitesi SBF Dergisi” 2018, vol. 73, nr 1.
- Klepka R., *Zasadność funkcjonowania parlamentu dwuizbowego w demokratycznym państwie unitarnym – przypadek Polski* [w:] *Dylematy współczesnej demokracji*, red. S. Wróbel, Toruń 2011.
- Kryszewski G., *System rządów zgromadzenia w konstytucji Turcji z 1921 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, vol. XVIII, nr 1.
- Salep M., *Amendments on 1961 Constitution from Political and Legal Point of (1969–1974)*, „Turkish Studies Historical Analysis” 2019, vol. 14, nr 2.
- Shaw S.J., Kural Shaw E., *Historia Imperium Osmańskiego i Republiki Tureckiej 1808–1975*, Warszawa 2012.
- Sokół W., *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej – próba bilansu* [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005.
- Szymański A., *Zmiana prawa wyborczego na urząd prezydenta w Turcji – postęp w procesie demokratyzacji?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 20/A.
- Szymański A., *Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji*, Warszawa 2005.
- Turan İ., İba Ş., Zarakol A., *Inter-party mobility in the Turkish Grand National Assembly: curse orblessing?*, „European Journal of Turkish Studies” 2005, nr 3.
- Uçum M., *Reforming Turkey's Democracy*, „Insight Turkey” 2017, vol. 19, nr 2.
- Yılmaz Z., *The genesis of the 'Exceptional' Republic the permanency of the political crisis and the constitution of legal emergency power in Turkey*, „British Journal of Middle Eastern Studies” 2019.